

На мою думку, проблема українського сьогодення полягає не в тексті конституції, а в іншому. Я хотів би звернути вашу увагу на такі два спостереження, які можна перевірити на нашому суспільному досвіді. По-перше, на відміну від періоду «помаранчевої революції» зараз ніхто із політиків не висуває тезу про те, що вони спираються на громадянське суспільство. Більше бачимо розмов про виборців, про право майдану вирішувати, але тез про громадянське суспільство немає. Друге спостереження стосується наявності політичної культури. Зараз досить часто можна зустріти тези про відсутність політичної культури в Україні. Отже, ці два спостереження можна визначити як проблеми. Чому зараз не апелюють до громадянського суспільства та що потрібно робити, щоб була політична культура?! Що робити для того, щоб різниця між європейськими та українськими цінностями не була такою різною?!

Поняття громадянського суспільства – це ключ, іноді досить теоретичний, але в той же час надзвичайно практичний для розуміння складних питань, таких, наприклад, як – де ж нам взяти політичну культуру. Я буду опиратися на двох теоретиків громадянського суспільства – Г. Гегеля та А. Грамши.

В ХХ столітті після критики Марксом громадянського суспільства Гегеля, це поняття дещо відновилося. Чому наші політики, коли збирають „майдани”, апелюють не до громадянського суспільства, а до кожного з нас окремо, як до натовпу, намагаються здійснити гегемонію безпосередньо, втілити чи нав’язати владу шляхом пропаганди, шляхом переконань, емоційним шляхом. В даному випадку є певні люди, що уособлюють владу, яка їм надана нами, громадянами. Але питання в тому, що нами хочуть володіти повністю, здійснювати владу через наше повне погодження. Якщо відкрити філософію права Гегеля, то вона починається зовсім не так, як про неї думали наші політики перед і після 1991 року: всі говорили про спеціальну українську духовність, моральність, на яку треба спиратися, щоб побудувати демократичне суспільство. Але у Гегеля філософія права розвивається так: у нього спочатку іде поняття права, потім мораль, а далі моральнісність, хоча зараз пропонують звичаєвість. Якщо звульгаризувати гегелівський підхід, то це значить, що спочатку встановлюється система права (це можуть бути і як природні права, так і система права, що фіксується в законах). Далі він говорить про мораль (це є те, що ми називаємо совістю і про що ми говоримо, коли здійснюємо неморальні та неправові вчинки). Він також говорить про моральність, звичаєвість, коли відчуття совісті якимось чином закріплюється в повсякденному житті, на побутовому рівні, на рівні нашого спілкування. Ця схема є для нас цікавою, бо вона не починається з якоїсь духовності-моральності, що піднімається вгору і формує дух конституції, права,

політичну культуру. А те, що говорить Гегель, звучить приблизно так: є жорсткі системи права, вони існують так, що ми інтерналізуємо їх та стаємо моральними. Сівість існує, коли право є всередині нас, коли не можна робити неправові вчинки. Після того, як в нас за допомогою системи покарань тощо, вбито совість, наші вчинки закріплюються і в моральності.

Перейдемо до Грамши. Для нього як для інтелігента-марксиста постає питання, як пролетаріат може здійснювати свою гегемонію. Припустимо, що комуністи приходять до влади, але як її здійснити? Грамши відчував, що здійснити владу не можливо шляхом насилля, диктатури пролетаріату. Тут він звертається до поняття громадянського суспільства. Якщо держава буде здійснювати владу у формі диктатури, то ті паростки звичаєвого буття будуть порушені. Грамши пише, що між державою і економічним базисом знаходиться громадянське суспільство. Етап, що може називатися громадянським суспільством, тобто сукупність організацій, які можна називати приватними, протиставляється етапу, де існує гегемонія. Тобто він розрізняє державний рівень, як створення умов для життя людей чи насильство, та ту сукупність приватних організацій. Він практично повторює Гегеля, називаючи всі форми діяльності людей, чи то закріплені, чи то просто відстоювання своїх інтересів, тобто приватні, тими, що складають громадянське суспільство. Він не відкриває нічого нового, просто вказує на те, що завжди існувало у Європі та світі, на ту соціальну прошарку, що не дозволяла державі повністю панувати над індивідом. Намагання здійснювати диктатуру завжди впиралися в цей прошарок, де влада зупинялася та звідки поступав сигнал, тобто відбувався зворотній зв'язок. Таким чином, в кожному суспільстві має бути такий прошарок, така форма організації, коли ми можемо відстоювати власний, не всенародний, не всенаціональний, а приватний інтерес. Принциповим тут є те, що цей поверх не можна жодним чином редукувати до якихось стандартів, принципів. Це є те, що не піддається раціоналізації у формі права, бо це є той прошарок, на який спирається будь-яке суспільство. Отже, суспільство не може бути ототожнене з державою.

Коли, ми говоримо про громадянське суспільство, як те, що обумовлює систему права, світобачення тощо, варто звертати увагу на цінності, що ним пропонуються. Наші громадські організації виконують функцію «watchdog», тобто вони фіксують різні порушення прав людини, прав споживача, тобто здійснюють певний контроль. Також вони моніторять здійснення влади; наполягають на доступі до публічної інформації, на публічності, ратують за прозорість, відкритість, підзвітність. Тут же ховаються певні моральнісні принципи, такі як відкритість. Відкритість, часто ми говоримо прозорість, належать до понять із історії європейського громадянського суспільства. Згадаємо про

ідеали Просвітництва, в основі яких лежить поняття світла розуму, тобто тут ми говоримо про прозорість. Ідея про те, що людський розум може бути просвітлений, далі вилилася в те, що все в житті людини може бути проконтрольовано світлом розуму. Ця ідея виникає ще від Декарта, далі розвивається Спінозою, коли він у праці «Етика» доводить, що розум має керувати емоціями. Таким чином, це передбачає існування інституції, групи людей чи людини, що може керувати життям людей. Весь марксизм та вся концепція диктатури пролетаріату, що базувалася на втілення наукового комунізму, якраз і була результатом Просвітництва. Тобто апелювати до Просвітництва можна до того моменту, допоки воно не стосується тоталітаризму, тобто того, що розум може щось диктувати. Цікаво, що громадянське суспільство не піддається реконструкції за допомогою раціонального, в сенсі можливості керувати людьми на основі якихось раціональних постулатів. А як же тоді бути і з раціоналізмом європейського права? Річ у тому, що громадянське суспільство та його система базується на таких формах традиційного, узвичаєвленого буття, що мають раціональний характер. Це склалося в результаті різниці між візантійськістю та європейським. Деякі теоретики говорять, що зверху нам не вдасться побудувати громадянського суспільства; гранти та зусилля зробити те, що століттями складалося традиційно в Європі будуть невдалими, бо у нас немає таких традицій. Вони раціонально не можуть бути побудовані, бо це є ті форми буття, що складаються природним чином. Але на практиці ми можемо дати іншу оцінку: виникають якісь форми, асоціації людей проти влади. Ми можемо сказати, що на Західній Україні вони більш розвинуті, на Східній – менше. Проблема в тому, що спочатку апелюють до громадянського суспільства, а потім забувають про нього: за два роки влада не створила умов для виникнення та розвитку громадянського суспільства. Нам зараз треба вимагати у держави створення умов для різного роду громадських організацій, і не обов'язково, щоб вони були зареєстровані в Мін'юсті.

Отже, моральність і «нравственность», ці форми політичної культури без розвиненого громадянського суспільства будуть просто пустими словами. Коли немає розвинутих відносин між громадянами на повсякденному рівні, де вони, спілкуючись, опрацьовують різні цінності та протистоять гегемонії держави, важко буде говорити про політичну культуру.